

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS A FELSZABADULÁS ÓTA ; EREDMÉNYEI, HIÁNYOSSÁGAI ÉS LEGSÜRGŐSEBB FELADATAI

(A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályán 1951. december 11-én tartott előadás)

Írta: MOLNÁR ERIK
akadémikus

Mindössze két-három éve, hogy a politikai fordulat nyomán, mely hazánkban lejátszódott, történelemtudományunk is a megújulás útjára lépett. De a szocialista építés korszakában a szellemi átépítés, vagy építés üteme is meggyorsul. Fiatall marxista-leninista történettudományunk máris nem egy eredményre hivatkozhatik, de egy sor hiányossága is eléggé megmutatkozott ahhoz, hogy megállapításukkal az első lépést kiküszöbölésük felé megtehessek.

A mult magyar történetírása megfelelt az elmúlt Magyarország társadalmi szerkezetének, vagy, helyesebben, különleges történeti okokból még ennek is mögötte maradt. A régi, 1945-ben felszámolt Magyarországon a gazdasági életben igen jelentős feudális maradványok állottak fenn, de ezek mégis a kapitalizmus keretei közé szorultak. A történetírásban ezzel szemben a burzsoá ideológia elemei szorultak be az uralkodó feudális-klerikális ideológia keretei közé, mely a Horthy-korszakban, a szellemtörténeti iránnyal, még új erőre is kapott, hogy a korszak vége felé fasiszta színváltózatba kezdjen átmenni.

A hivatalos magyar történetírás fenntartás nélkül magasztalta a nagybirtokos osztályt, igyekezett ennek úgynevezett nemzetfenntartó történeti szerepét minden úton-módon beigazolni. A parasztmozgalmakról ebben a történetírásban nem sok szó esett, ha beszéltek azokról, úgy a »pórlázadás iszonyait« emlegették, vagy Dózsa Györgynek — a Millenáris Történetből idézek — »azt a vakmerő gondolatát, hogy... az országban a népuralmat alakítsa meg.« Még kevésbé beszéltek a munkásosztályról, amint a figyelmet egyáltalán az új és legújabb kor helyett elsősorban a középkorra irányították. A »középkori magyar nagyhatalom« képét idézték egyre-másra, hogy alátámasszák a legújabbkori magyar imperializmus politikai törekvéseit. A nemzetiségi kérdés területén vad nacionalizmus tombolt. Azt hirdették, hogy a magyar uralkodni hivatott az ország alacsonyabbrendű nemzetiségein, és a Duna-medencében történeti hivatást teljesít, mikor az itt élő népek vezetésére törekszik. A román, akkor nem kevésbé nacionalista történetírással végeláthatatlan vitákba bonyolódott arról a kérdéstről, hogy a magyarok vagy románok éltek-e előbb Erdély területén. A szlovákokot úgy írták le, mint akinek »egész alakja és magatartása az alázatosság megtestesülése«, és a német imperializmus nyomában járva

mindent elkövettek, hogy lekicsinyeljék a szlávok világtörténeti szerepét. A magyar történetet elszakították a szomszédos népek történetétől és azt állították, hogy a magyarságot kultúrája a — német — nyugathoz fűzi, a — szláv — kelettel pedig szembeállítja. Mindezt a klerikális egyházi történétírók kiegészítették a pápák és a magyar klérus magasztalásával, akik szerintük politikájukban mindig szem előtt tartották a magyar nemzeti érdekeket, és a Habsburgok dicsérésével vagy mentegetésével, akikkel a magyar katolikus egyház szorosan összefonódott. A történelmi materializmusról ez a feudális-kerikális történetírás alig vett tudomást. Ha mégis foglalkozott vele, úgy az ismert módszer szerint a vulgáris materializmus képviselőivel, egy Ágoston Péterrel, vagy más hasonló íróval vitatkozott.

Arról, hogy a magyar történetírás ilyen és ne más legyen, az ország társadalmi szerkezetén kívül a magyar történettudomány szervezete is gondoskodott. Ennek két központja a felszabadulás előtt a Tudományos Akadémia, illetve az Akadémia Történelmi Bizottsága és a Történelmi Társulat voltak. Az állam ezeket anyagilag alig támogatta. Adományokból és alapítványokból tartották fenn magukat, amelyek a nagybirtokos arisztokráciától, a Széchenyiektől, Zichyektől, Károlyiaktól, Telekiektől eredtek, akikhez a velük szövetséges pénzarisztokrácia képviselői, a Wodianer bárók, Ullmann, Láncki Leó csatlakoztak. Így az Akadémia és a Társulat tudománypolitikájának irányítása a főúri adományozók kezébe jutott. Kissé burkoltabb formában, de lényegileg ugyanaz volt a helyzet, mint az Amerikai Egyesült Államokban, ahol a monopolista trösztök az egyetemeket és egyéb tudományos intézeteket közvetlenül is anyagi befolyásuk alatt tartják, és így gondoskodnak arról, hogy a tudomány az ő érdekeiket szolgálja.

Ilyen hazai előzmények után kellett hozzáfogni ahhoz, hogy teljesítsük a reánk váró feladatot, hogy újra írjuk a marxizmus-leninizmus szellemében a magyar történetet. Mit jelent ez a feladat? Majd három éve, hogy Andics elvtársnő ezt a kérdést a Történelmi Társulat újjáalakulásakor feltette és megválaszolta. Hadd válaszoljak a kérdésre újra, most, amikor az eredményeket kell a feladatokkal szembeállítani. Ez a feladat azt jelenti, hogy a magyar történetet, amelyet eddig lényegileg az elpolgáriasodó feudális osztályok álláspontjáról írtak meg, újra kell írni a munkásosztály álláspontjáról. Azt jelenti, hogy a magyar történetet, amelyet eddig lényegében a feudalizmus, imperializmus és a nacionalizmus szellemében és a tények meghamisítása alapján írtak meg, újra kell írni a szocializmus, a demokrácia, a béke, a népek barátsága szellemében, a legjobb nemzeti hagyományok, haladó és forradalmi hagyományaink tisztelete szellemében, s ami mind ennek egyformán előfeltétele és következménye, a történeti igazság, a tények tisztelete szellemében. Azt jelenti, hogy a magyar történelmet, amely eddig lényegileg az elnyomó kiváltságos osztályok története volt és a tömegek történeti szerepét lekicsinyelte, újra kell írni, mint elsősorban a magyar nép, a magyar dolgozók történetét, pártosan

állást foglalva a haladás erői mellett és szembehelyezkedve a reakció erőivel. Azt jelenti, hogy a magyar történetet, amelyet eddig a magyar glóbus szemszögéből, vagy e szemlélet újabb kiadásaként az »egyedül vagyunk« álláspontjáról írtak meg, a szomszéd népek történetével és az egyetemes történettel elszakíthatatlan kapcsolatban kell tárgyalni, mint egyik részét a dolgozók egyetemes felszabadulási harcának, beleágyazva abba a hatalmas történeti folyamatba, melynek zárófejezetét most írja a világproletáriátus, a Szovjetunió vezetése alatt. Azt jelenti, hogy a magyar történetírás központjába nem a középkort, hanem az új és legújabb kort kell állítani, mert mai küzdelmeink megértéséhez a legnagyobb segítséget ezek ismerete nyújtja, s hogy újabb történetünk központi kérdésének munkásmozgalmunk történetét kell tekinteni, mely az 1919-es Tanácsköztársaságon át proletárdiktatúránk mai, népi demokratikus formájához vezet. Jelenti továbbá, hogy el kell sajátítani a marxizmus-leninizmus történeti módszerét, a történelmi materializmust és filozófiáját, a dialektikus materializmust, mert ez minden tudományos történetírás szükség-szerű előfeltétele, és pedig el kell ezeket sajátítani *teljesen*, mert különben lecsúszunk a vulgáris materializmus színvonalára. S ezzel összefüggésben, ahogy azt a marxizmus-leninizmus szelleme elengedhetetlenül megkívánja, szakadatlan harcot kell vívni az ellenséges és tudománytalan történeti nézetekkel és ezek maradványaival saját gondolkodásunkban, kritikusan megrostálva eddigi történetírásunk eredményeit, de egyúttal könyörtelenül leleplezve célzatos hamisításait is.

Legvégül pedig állandóan szem előtt kell tartani, hogy amikor a magyar történetet az előbbi szempontok szerint újra írjuk, feladatunk nemesak az, hogy a magyar multat végre híven rekonstruáljuk, hanem az is, és elsősorban az, hogy a magyar jelent a jövő előkészítésében, a szocializmus építésében a történetírás eszközeivel támogassuk. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a történetírás a szocialista nevelés hatékony eszköze lehet, s hogy a történetíró, aki ezt az eszközt helyesen kezeli, aktívan kiveszi részét a társadalom szocialista átalakításából. Ezért történetírásunknak arra kell törekednie, hogy erősítse forradalmi és honvédő hagyományaink ismertetésével, a magyar kulturális teljesítmények feltárásával, a magyar nép szocialista hazaszeretetét, de egyúttal megerősítse népünkben a nemzetközi összefüggések kifejtésével a szolidaritástudatot is a világ összes dolgozóival, és mindenekelőtt a nagy szovjet néppel szemben, amely a haladás útján a világ összes dolgozóinak irányt mutat.

Újra írni tehát a magyar történetet, a marxizmus-leninizmus szellemében, igen nagy feladat. De az ilyen feladat csak ott merül fel, ahol megoldásának feltételei már adva vannak. A feladatot az a nagy szociális és politikai átalakulás vetette fel, amely a magyar nép életében a legutóbbi években végbement. S a megoldás feltételei abban a mértékben fejlődtek ki, ahogy a szociális és politikai átalakulás előrehaladt. 1945—48. között, amikor pártunk még harcban állott a burzsoázia pártjaival, hogy ezeket a hatalomból kiszorítsa, a történet-

írásban is állt még a harc a marxizmus-leninizmus és a burzsoá irányok között. Sőt, a fejlődés itt a politikai fejlődéshez képest még el is maradt. Ebben az időben történetírásunkban előtérben volt még a kozmopolita irány, amely az amerikai-angol imperializmus érdekeit szolgálta. Hallatta hangját a régi sovinizmus is, amely a nemzetiségi kérdést arra használta fel, hogy a szomszédos népi demokráciák ellen uszítson. Még a habsburgpárti történetírás is felemelte újra a fejét. A történeti folyóiratokat, a Századokat és a Revue d'Histoire Comparée-t ezek az irányok tartották kezükben, s a folyóiratok hasábjain nyoma sem volt annak, hogy az országban milyen átalakulás folyik. De a politikai fordulat évével a döntés a történetírásban is bekövetkezett. A marxista-leninista irány elfoglalta a magyar történettudomány vezető állásait, és teljes erővel megindult a munka, amely azt célozta, hogy összhangba hozza történetírásunkat szociális és politikai fejlődésünkkel.

Az azóta elért eredményeket főleg két tényezőnek köszönhetjük. Az egyik Pártunk és a kormányzat hathatós támogatása. Ez megteremtette a történettudomány tervszerű munkájának szervezett kereteit és biztosította a munka anyagi feltételeit. A fordulat évétől kezdve egymásután jöttek létre vagy alakultak újjá azok az intézmények, melyekben ma a történettudományi munka és ennek irányítása folyik. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet alapítását a Magyar Történelmi Társulat újjáalakítása és a Századok új szellemben való megindítása követte. Ezután létrejött a Történettudományi Intézet, majd megkezdte tevékenységét a Párt Központi Vezetősége mellett működő Központi Előadói Iroda, illetve ennek történelmi munkaközössége. Ezzel párhuzamosan a levéltári ügy is új szervezeti formát kapott. Végül pedig az egész történettudományi munka tervszerű megszervezését és irányítását kezébe vette előbb a Tudományos Tanács, majd az átszervezett Magyar Tudományos Akadémia, melynek II. osztálya ma nálunk a történettudomány legfelsőbb tudományos fóruma.

Éppily fontos volt az elvi irányítás is, amelyet történettudományunk Pártunktól kapott. Pártunk vezetői, különösen Rákosi, Farkas és Révai elvtársak megvilágították iránytmutató kijelentéseikkel és észrevételeikkel a magyar történet döntő fordulatait. És a párt II. kongresszusa külön is felhívta a figyelmet a történetírás nevelő feladataira, arra az értékes támogatásra, amelyet történetírásunk népünk mai küzdelmeinek nyújthat a hazafias, honvédő hagyományok feltárásával.

Ez volt az egyik döntő segítség. A másikat a magyar történettudomány a Szovjetunió történettudományától kapta. A Szovjetunió tapasztalatainak és eredményeinek átadásával, amint társadalmi életünk valamennyi területén, úgy itt is felbecsülhetetlen segítséget nyújtott. Mi készen kaptuk a Szovjetunióban 30 éve folyó történettudományi munka eredményeit, mindenekelőtt azt az útmutatást, hogy hogyan kell konkrétan alkalmazni a történelmi materializmus módszerét egy meghatározott ország történetére. Ezzel rengeteg munkát,

erőfeszítést és időt takarítottunk meg, s egészen bizonyos, hogy ma jóval kevesebb eredményről számolhatnánk be, ha ez a segítség elmarad. Mint a társadalmi élet többi területén, a szovjet segítség fejlődésünket itt is rendkívül meggyorsította. A részletkérdéseket illetően elég itt utalni azokra a tanulságokra, amelyeket a Szovjetunióban lefolyt Porsnyev-vita és a periodizációs vita nyújtott, vagy a szovjet tudományoknak azokra a módszertani szempontjaira, amelyek nálunk is megkönnyítették az ökonomista elhajlás leküzdését.

Emellett egy más komoly segítségről is megemlékezhetünk, amely társadalomtudományunk többi ágaival szemben éppen a történettudománynak vált javára, s ezt a többi ágakkal szemben előnyhöz juttatta. Ezt a segítséget az jelentette, hogy a magyar történet egyes területeinek marxista-leninista feldolgozása már a felszabaduláskor rendelkezésre állott. Itt elsősorban Révai elvtárs történeti munkáit kell megemlíteni, melyek az ifjú magyar történész nemzedéknek nemcsak eredményeikkel, de a marxista-leninista módszer biztos kezelésével is példát mutattak, és nagymértékben hozzájárultak fiatal kádereink marxista-leninista szellemben való neveléséhez, illetve átneveléséhez. Ezt a feladatot könnyítették meg Andics Erzsébet, Mód Aladár és Molnár Erik munkái is.

Végül a nagy történeti átalakulás, amelynek részesei voltunk, növelte a történet iránti érdeklődést és élesítőleg hatott a történeti érzékekre. A felsorolt körülmények azután, együtt, lehetővé tették, hogy a fordulat éve után a marxista-leninista kutatómunka a magyar történet különböző területein viszonylag széles keretek között megindulhason.

A munkából a régi történész káderek legaktívabb, fejlődésre leginkább képes csoportja is kivette a részét, ami az új és a régi káderek széleskörű együttműködésében nyilvánul meg, kollektív és gyűjteményes munkák elkészítésénél és a Századok hasábjain. A régi kádereket a Tudományos Akadémia és a Történelmi Társulat helyes politikája nyerte meg az együttműködés ügyének. Nem egy akad a régi történészek között, aki teljes őszinteséggel és fenntartás nélkül csatlakozott a marxizmus-leninizmushoz, mert tudatára ébredt annak, hogy a történetírás egyetlen tudományos módszere a történelmi materializmus.

Intézményeink munkáját tekintve, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet, amelyet Réti László elvtárs vezet, néhány fontos kiadvánnyal kezdett hozzá alapításakor kitűzött céljának megvalósításához. Ezek közül különösen a Magyar Tanácsköztársaság 1919. című emlékalbumot és a Rákosi-per című okmánygyűjteményt kell itt kiemelni. Nagyjelentőségű tény, hogy megindult a Magyar Munkásmozgalom Válogatott Dokumentumainak kiadványsorozata. Előkészítés alatt áll Rákosi elvtárs életrajza és a magyar párttörténet kérdéseinek feldolgozása. Végül hatalmas munkát végez az Intézet, hogy a magyar munkásmozgalom okmányait, emlékeit, forrásait összegyűjtse.

A Magyar Történelmi Társulat többirányú szerepe közül első helyen kiadói működéséhez fűződő tevékenységét kell említeni. A Társulat kiadásá-

ban jelenik meg történettudományi folyóiratunk, a Századok, amely összefogja és munkára ösztönzi történészeinket. A Századok tág teret juttatott hasábjain legújabbkori történetünk kérdéseinek s nagy figyelmet szentelt haladó és honvédő hagyományainknak. A történeti munkák jórésze itt jelent meg. Emellett a Társulat kiadott több jelentős tudományos művet is. Megindította Kossuth összes munkáinak kiadását, amelyből eddig négy kötet jelent meg, és Kossuth születésének 150. évfordulóját Kossuth Emlékkönyv kiadásával ünnepli meg. A Társulat adta ki »A magyar nép története, rövid áttekintés« című munkát, amely első kísérlet nemzeti történetünknek marxista igényű népszerű feldolgozására. Itt jelenik meg rövidesen Léderer Emma elvtársnő: »A kapitalizmus kezdetei Magyarországon« című műve is. A Társulat fontos tevékenysége a marxista-leninista szellemben felfogott magyar történelem népszerűsítése. Ennek eszközei: előadások, vándorgyűlések, a fővárosban és a vidéken, különösen üzemi előadások. Továbbá a Társulat népszerű kiadványsorozatokat ad ki, melyek közül az egyik a történettudomány különböző kérdéseivel foglalkozik, a másik pedig multunk nagy haladó egyéniségeinek életét ismerteti. A Társulat népszerűsítő munkájának eredményességét mutatja, hogy előadásai nagy érdeklődést váltanak ki, s hogy a népszerű életrajzok utolsó példányig elfogytak. 1950-ben a Társulat pályázatot is hirdetett, amelyre a fiatal történészek széles köre jelentkezett munkáival.

A Történettudományi Intézet nemzeti történetünk keretében elsősorban a munkás- és parasztmozgalmak kutatását tűzte ki céljának. A munka munkaközösségek keretében meg is indult, de azután alárendelődött az Intézet időközben napirendre került nagyszabású feladatának, amely a magyar történet egyetemi és főiskolai tankönyvének hat kötetben való elkészítésében áll. Ezekben a tankönyveken vezető történészeinken és az Intézet munkatársain kívül nagyszámú külső munkatárs is dolgozik, úgyhogy a munka összesen mintegy 120 tudományos munkaerőt mozgósít. Az Intézet jelentős bibliográfiai munkát is végez, mely történetünk bibliográfiai anyagát az 1825-től 1950-ig terjedő időre állítja össze.

A Központi Előadói Iroda történelmi munkaközössége egyik legfőbb feladatának történetünk vitás kérdéseinek tisztázása tekinthető. Emellett a munkaközösség brosrákat ad ki és előkészít előadásokat, pártunk politikájának közvetlen alátámasztására. A munkaközösség több fontosabb művet megbírált és állást foglalt néhány elsőrendű kérdésben. Így foglalkozott Molnár Erik: »A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig« című munkájával, ami alkalmat nyújtott több alapvető módszertani kérdés tisztázására, és megvizsgálta a munkásmozgalom és a nemzeti függetlenség viszonyának kérdését. Komoly szerepet játszik, mint a kommunista történészek aktívja. Hatása nemcsak a munkaközösség tagjainak fejlődésében nyilvánul meg, hanem széles körben kiterjed a pártonkívüli történészekre is.

Akadémiánk a fontos tudományos munkák kiadását tekinti egyik főfeladatának. Az Akadémia kiadásában jelent meg az 1848—49-i minisztériumi levéltári anyag és a Zsigmond-kori okmánytár I. kötete.

Ha a feldolgozott tárgykört nézzük, azt lehet mondani, hogy a központi helyet az 1848—49-es forradalom és szabadságharc és az ezt előkészítő korszak története foglalta el. Történészeink a parasztság és a nemzetiségi kérdés történetét is főleg ezzel a korszakkal kapcsolatban tanulmányozták. Ennek több oka volt. Az első az, hogy az elmúlt évekre esett az 1848-as forradalom 100 éves évfordulója. A második, hogy Révai elvtárs történetészeink munkáját alapvető és iránymutató műveivel leginkább itt könnyítette meg. Az utolsó ok pedig az a vonzóerő, amelyet történetünknek, ez a ragyogó korszaka természetesen leggyakrabban megújított történettudományunkra.

Így marxista-leninista történetírásunk történetünk valamennyi korszaka közül az előbbit dolgozta fel legalaposabban. Történészeink egész sora résztvett ebben a munkában, hogy csak Andics Erzsébetet, Ember Győzőt, Gerőné Fazekas Erzsébetet, Hanák Pétert, Haraszi Évát, Mérei Gyulát, Mód Aladárt, Nemes Dezsőt, Révész Imrét, Spira Györgyöt és I. Tóth Zoltánt említssem. Ezzel a kérdéssel foglalkozott a »Forradalom és Szabadságharc 1848—49« című gyűjteményes kötet. Ide kapcsolódik Kossuth összes műveinek kiadása. S ehhez a körhöz tartozik a most készülő Kossuth Emlékkönyv, valamint Andics Erzsébet elvtársnő sajtó alatt lévő munkája, »A magyar szabadságharc főúri árulói«, mely »Az egyházi reakció 1848—49-ben« című munkáját követi, és végül Gerőné Fazekas Erzsébet készülő munkája: »A nemzetiségi kérdés 1848—49-ben.«

Történetünk egyéb kérdéseit nézve, az eredeti tökefelhalmozással Pach Zsigmond Pál foglalkozott, akinek kutatásai új megvilágításba helyezték a nagybirtok XVII. századi gazdasági szerkezetét. Székely György bevezető tanulmánya »A magyar parasztháború irodalma 1437—1514« című kötethez a magyar parasztháború eseményeit világítja meg. A román nemzetiségi történetnek a parasztkérdéssel összefüggő egyik oldalát I. Tóth Zoltán munkája: »Az Erdélyi Érchegeység parasztmozgalmaik« ismerteti, és rövidesen megjelenik Kovács Endre könyve is a magyar-cseh történelmi kapcsolatokról. A klerikális reakció elleni harcot szolgálta még Léderer Emma munkája, amely a Vatikán magyarországi szerepét leplezi le az Árpád-korban. A felsorolt monográfiák mellett az összefoglaló munkákat Molnár Erik könyve, »A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig« képviseli. Nagyobb korszakot ölel még fel Mód Aladár munkája, a »400 év küzdelem az önálló Magyarországért«, amelyet szerzője a felszabadulás után teljesen átdolgozott.

Az idő rövidsége nem engedi meg, hogy a megjelent és a közeljövőben megjelenő munkák közül az említettekén kívül másokra is kitérjek. Csak Elekes Lajos készülő Hunyadi János-életrajzát említem még meg, amely, az eddig megjelent előtanulmányokból következően, Hunyadi Jánost, történetünk egyik

legnagyobb alakját, teljes nagyságában fogja bemutatni. Az egyes művek méltatása sem lehet itt feladatunk. Célom az, hogy *általános* képet nyújtsak arról a munkáról, amely megújhódott történettudományunk körében folyik. Azt hiszem, hogy a kép vázlatos jellege mellett is megmutatja, hogy marxista-leninista történettudományunk az eltelt rövid idő alatt is komoly munkát végzett, és igyekezett eleget tenni annak a feladatnak, amelyet pártunk eléje állított. A munka eredményeképpen multunk nem jelentéktelen része marxista-leninista megvilágításba került, és történettudományunk népünk politikai neveléséhez is hozzájárult munkájával.

Az persze elkerülhetetlen volt, hogy munkánk átvizsgálása közben egyes általános jellegű hiányosságok felszínre ne kerüljenek. Az egyik hiányosság a kutatómunka tárgy körének leszűkítésében áll, s annak bizonyítéka, hogy munkánk nem volt elég tervszerű. Ha a kérdést korszakok szerint nézzük, azt kell megállapítani, hogy éppen a legfontosabb korszakot, azt, amely az 1919-es proletárdiktatúrával és közvetlen előzményeivel kezdődik és a felszabadulásig, mai proletárdiktatúránk közvetlen előzményéig tart, nem részesítettük a szükséges figyelemben. A felszabadulás utáni kort pedig egyáltalán nem világítottuk meg. Ami meg az egyes részterületeket illeti, itt csoportjával lehet felsorolni azokat a kérdéseket, amelyekre több gondot kellett volna fordítani, vagy amelyeket teljesen elhanyagoltunk. A magyar munkásmozgalom történetével az eddiginél is többet és behatóbban kell foglalkoznunk. Általános összefüggéseiben és minden részletében a legalaposabban fel kell tárnunk munkásosztályunk történetét, azt a szerepet, amelyet nemzeti életünkben a multban játszott, s amely előkészítette mai vezető szerepét. Az évezredes magyar-országi kapcsolatokkal, melyeknek betetőzése a felszabadító Szovjetunióval ma fennálló testvériesen meleg viszonyunk, csak néhány kisebb tanulmány foglalkozott. Történettudományunk ugyan tisztában van a kérdés fontosságával — a kérdéssel az Előadói Iroda munkaközössége külön is foglalkozott — s egyik legsürgetőbb adósságának tekinti, hogy az idevágó gazdag anyagot méltó formában feldolgozza. Feltárássra vár még részleteiben az a szerep is, amelyet a szlávok a középkori magyar társadalom és állam, sőt a magyar etnikum kialakításában játszott. Igen kevés történet, hogy leleplezzük az angol-amerikai tőke gyarmatosító törekvéseit a Horthy-korszak idején. Itt szinte csak Zsigmond László tanulmányát lehet megemlíteni. Nem fordítottunk kellő figyelmet a szomszéd népekkel való kapcsolataink, e fontos haladó hagyományok feltárássára sem. Ezen a téren a munka megindult ugyan és kibontakozóban van. De például a török ellen vívott közös harcaink története lényegileg feldolgozatlan maradt és kevés történet, hogy a lengyelekkel közös szabadságharcos hagyományainkat kimutassuk. Jobban előrehaladtunk a nemzeti és a nemzetiségi kérdés vonalán, de az idevágó kérdések feldolgozása eddig jórészt az 1848-as korszakra összpontosult. Olyan kérdések pedig, mint a soknemzetiségű magyar állam keletkezése és történeti szerepe, és a magyar etnogenezis és nemzetnévadás, eddig fel

sem vetődtek, vagy csekély figyelemben részesültek. Kevés történt a kultúr-történet területén is, hogy kimutassuk sajátos kultúrértékeinket, azokat az értékeket, amelyekkel a magyarság az egyetemes emberi kultúrát gyarapította. Pedig itt a munkát, ami a régebbi korokat illeti, a szó legszorosabb értelmében előlről kell kezdeni, hogy kiválaszthassuk és megfelelően értékelhessük a magyarországi kultúrhagyatékából azt, ami a *magyar* társadalmi fejlődésből ered. Nem fogtunk hozzá történettudományunk történetének megírásához sem. Holott ez is fontos formája az ellenséges ideológiák elleni harcnak és ezek leleplezésének, s az is fontos, hogy ezzel kapcsolatban történetírásunk haladó hagyományait megismerjük és megismertessük. Végül pedig, bármennyire is magától értetődő, hogy a magyar történettudomány főfeladata a magyar történet megírása, teljesen, mint eddig tettük, az egyetemes történet művelésétől sem zárkozhatunk el. Itt a népi demokráciák története a legközelebb eső munkaterület.

A felsorolt feladatok teljesítése persze káderkérdés is, s ameddig elegendő tudományos káderrel nem rendelkezünk, a kérdések fontossága szerint sort kell tartanunk. De kádereink mennyiségben és minőségben örvendetesen növekednek, s ezért nem árt, ha a figyelmet az elmaradt területekre már most felhívjuk. Az a körülmény egyébként, hogy egyetemi tankönyveinken dolgozunk, már most is rákényszerít bennünket a magyar történet minden oldalú feldolgozására, a legrégebbi időktől kezdve egészen a felszabadulást követő évekig.

Rendkívül hiányos még a történettudomány együttműködése a rokon tudományágakkal, régészettel, néprajzzal, nyelvtudománnyal, irodalomtörténettel, művészettörténettel és így tovább, ami pedig komoly hézagokra fog vezetni kutatásunk eredményeiben, ha sürgősen nem orvosoljuk. Továbbá nem kísérjük a megkívánható és szükséges figyelemmel a szovjet történettudomány fejlődését és eredményeit, és így korántsem aknázzuk ki teljesen a segítségnek azt a hatalmas lehetőségét, amelyet a szovjet tudománytól kaphatunk. Meg kell mondani, hogy ebben a tekintetben az összes népi demokráciák közül mi állunk a leggyengébben. Kevés könyvet fordítunk és ezeket sem a legjobban választjuk meg. És történészeink az orosz nyelv elsajátítására sem törekednek a szükséges buzgalommal. Pedig azzal feltétlenül tisztában kell lenni, hogy marxista-leninista történész nem végezhet ma az orosz nyelv ismerete nélkül a tudomány színvonalán álló munkát.

Az utóbbi körülményekkel függhet össze az, hogy történészeink — a marxista-leninista történészekről beszélek — a szovjet történészekkel ellentétben bizonyos közömbösséget tanúsítanak az elméleti kérdések iránt, aminek következtében tárgyukon nem uralkodnak kellőképpen és itt-ott dogmatikus nézetek ütik fel fejüket. Közismert dolog, hogy Magyarország történetében Ausztriától való függése milyen nagy szerepet játszott. Történetírásunk ezzel kapcsolatban gyarmati függésről beszél. De a marxizmus-leninizmus gyarmati elméletével, amelyet klasszikusaink Marxtól Sztálinig sokoldalúan és részletesen kidolgoztak, történetírásunk már nem foglalkozik, s így nem vizs-

gálja, hogy Magyarország függését Ausztriától milyen értelemben lehet és kell is gyarmati függésnek tekinteni. Így azután az is megtörténik, hogy amikor az eredeti tőkefelhalmozás menetét, tehát egy olyan gazdasági folyamatot kell felderíteni, amelyet Magyarország függő helyzete kétségtelenül lényegbevágóan befolyásolt, a kérdés megoldásánál eleve lemondanak a gyarmati elmélet iránymutató megállapításairól, és egyedüli elméleti kiindulópont gyanánt a tőkefelhalmozás angliai menete szolgál, úgy, ahogy azt Marx a Tőkében kifejtette. Pedig kétségtelen, hogy az eredeti tőkefelhalmozás egészen másként játszódik le a kizsákmányolt, függő helyzetben lévő feudális országokban, mint egy olyan országban, amely a tőkés fejlődés élén jár és a félgyarmati világot kizsákmányolja.

A gyarmati helyzet politikai szempontból a függetlenség hiányában nyilvánul meg. A függetlenségi kérdést, a nemzeti függetlenségért vívott szabadságharcainkat fiatal történetírásunk helyesen értékeli, amikor ezeket legfontosabb haladó hagyományaink közé sorolja. A nemzeti függetlenség a gazdasági és kulturális haladásnak rendszerint döntően fontos feltétele. De azért a függetlenség kérdésére is érvényes a dialektikus gondolkodásnak az az alaptétele, amelyet Sztálin elvtárs így fogalmazott meg: »minden a körülményektől, helytől és időtől függ«. Voltak feudális függetlenségi harcok, a hódító és centralizáló cárizmus ellen, amelyeket a szovjet történetírás negatívan értékelt. A szovjet tudományban ezt a problémakört a kisebb rossz kérdésének nevezik. Ezenfelül nem kétséges, hogy a függetlenség érdekét a leghaladóbb mozgalom, a munkásmozgalom érdekeinek alá kell rendelni. Mi következik ebből? Az következik, hogy a kérdést elméletileg tisztázni kell. Az következik, hogy függetlenségi harcaink haladó jellegét elméletileg is meg kell alapozni. Ennek elmulasztása máris oda vezetett, hogy egyik szerző történetünk központi kérdésének az 1867—1900-as korszakban is a függetlenségi törekvéseket és nem az osztályharcos munkásmozgalmat tekintette. Egy másik szerző pedig fordítva, elhanyagolta a munkásmozgalom előtt állott nemzeti feladatokat.

Hasonló a helyzet a centralizáció kérdésével is. Az államhatalmi centralizáció nagy jelentőségű a haladás szempontjából. Ismeretes és tudjuk, hogy Sztálin elvtárs milyen nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a feudális szétforgácsoltság felszámolása a centralizáció útján döntő feltétele a függetlenség megtartásának, a gazdasági és kulturális fejlődésnek. De Sztálin elvtárs arra is rámutatott, hogy a centralizáció csak meghatározott történeti feltételek, alapvetően gazdasági és részben politikai feltételek mellett lehetséges, amelyek a feudális szétforgácsoltság viszonyai között alakulnak ki, hogy tehát a centralizáció csak meghatározott feltételek mellett haladó jellegű. S ez megint olyan elméleti szempont, amelyet történészeink a történeti események értékelésénél hajlandók elhanyagolni.

Valójában mindkét kérdés, amelyet érintettem, egy általánosabb elméleti kérdésben gyökerezik. A marxizmus-leninizmus a történetírástól feltétlenül meg-

kívánja a határozott és egyértelmű pártos állásfoglalást. A marxista-leninista történetírásnak, amikor a történeti eseményeket értékeli, határozottan és egyértelműen állást kell foglalnia a haladó törekvések mellett és szembe kell helyezkednie a reakciós törekvésekkel. De az elmélet iránytűjéről itt sem mondhatunk le. Ahhoz, hogy pártosan állástfoglalhassunk, előbb tisztázni kell elméletileg a haladás és a reakció változó kritériumait, az egyetemes történeti folyamat, a marxizmus-leninizmus klasszikusai és a szovjet tudomány útmutatásai alapján, s ezt az általános elméletet kell azután külön-külön alkalmazni, a magyar történet minden egyes korszakára, a korszak konkrét viszonyainak gondos elemzése alapján. Mert mi történik, ha beérjük egyszerű, kívülről betanulható formulákkal? Az történik, hogy amikor bonyolultabb korszakokkal kerülünk szembe, formuláink csődöt mondanak, és akarva-nemakarva, lecsúszunk a burzsoá objektivizmus álláspontjára, egyszerűen azért, mert a szükséges elméleti alap hiányában nem tudunk pártosan állástfoglalni.

S itt nem valami elképzelt nehézségről van szó. Történetírásunk, az egyetemi tankönyvek elkészítésével kapcsolatban, szembe fogja magát találni a XVII. század problémáival, a XVII. század ellenmondással teli történetével, melyet pártosan kell majd értékelni. Itt a függetlenség és a centralizáció szempontjai egymagukban hasznavehetetlenek, mert a függetlenségi és a centralizációs törekvéseket két ellentétes erő, a feudális szabadságharcos párt és a Habsburg-abszolutizmus képviseli, amely idegen és gyarmatosító jellege mellett belső erőkre, néha még népi elemekre is támaszkodik. Múlt történetírásunk »kuruc« irányja a függetlenséget, a »labanc« irányja a centralizációt választotta. De mi nem eshetünk egyik irány uszályába sem, hanem keresztül kell vinnünk saját marxista-leninista vonalunkat. S ez megfelelő elméleti alap nélkül nagyon nehéz dolog, ha nem lehetetlen. Mert itt a függetlenségi törekvést olyan feudális réteg képviseli, amely nem az angol »új nemességhez«, hanem a lengyel slachta-hoz hasonlít, s ezért az ország polgári fejlődését veszélyezteti. A centralizációs törekvések mögött pedig az a Habsburg-abszolutizmus áll, mely, a francia és angol királyokkal ellentétben, nem a haladó polgárságra, hanem a reakciós ellenreformáció erőire támaszkodik, de ugyanakkor a mindennél fenyegetőbb török veszedelemmel szemben, mint erre Sztálin elvtárs rámutatott, mégis az erők tömörítőjének szerepét tölti be. S itt csak melleleg jegyzem meg, hogy ezek az összefüggések megkívánják a Habsburg-abszolutizmus társadalmi természetének és történetének pontos tisztázását is, amivel új történetírásunk eddig még alig foglalkozott.

Más, elméletileg nem tisztázott sémákkal is találkozunk. Például azzal a gondolattal, hogy a haladó erőt a feudális társadalomban a kizsákmányolt nemességgel szemben mindig a kizsákmányolt parasztság képviseli. Ez a felfogás történetírásunkban a 48-as események értékelésével kapcsolatban baloldali elhajlásokra is vezetett. Tudjuk, hogy a szovjet tudomány a most lefolyt Porsnyev-vitában ezt az álláspontot elvetette. És világos is, hogy a feudális

nemesség haladó szerepet tölt be, amikor a rabszolgatársadalom vagy a szabad parasztság romjain felépíti a feudális társadalmat. Milyen feltételek mellett tölti be ezt a szerepet a felépült feudális társadalomban? Erre a kérdésre is az általános elméletnek kell válaszolnia. De a mi körünkben véglegesen még az a kérdés sem tisztázódott, hogy Aba Sámuel mozgalmát és az úgynevezett pogány felkeléseket haladó vagy reakciós jellegűnek kell-e tekinteni?

Az elméleti tájékozatlanság munkánkat más összefüggésekben is akadályozza. Miután az ökonomista elhajlásból többé-kevésbé kiláboltunk, most az ellenkező elhajlás fenyeget. Vannak történészeink, akik, az ökonomiai materializmus vádjától tartva, elméleti bizonytalanságukban visszariadnak attól, hogy gazdaságtörténettel foglalkozzanak. Már pedig, ha a történetet úgy is írjuk meg, mint osztályharcok történetét, de az osztályharcot a gazdasági viszonyokra, a termelési erők fejlődésére és ezeknek a termelési viszonyokkal való összeütközésére nem vezetjük vissza, az ilyen történelem nem a marxista-leninista elméleten, hanem valamiféle voluntarista erőszak-elméleten fog alapulni.

Még egy elméleti hibát szeretnék megemlíteni, ahol az egyik végtelből szintén a másikba esünk. A múlt hibája az objektivista magatartás volt, az, hogy nem értékeltük kellőképpen a történettudomány, mint felépítmény aktív szerepét, s ezért történetírásunk nem volt eléggé politikus, nem szolgálta a jelen aktuális feladatait úgy, mint kellett volna. Ma viszont a hamis aktualizálással vagy modernizálással találkozunk, azzal, hogy a jelent visszavetítjük a múltba, a múltat erőszakoltan is összekapcsoljuk a jelen feladataival, — ami Pokrovszkij történetírásának volt egyik alapvonása. Így például találkozunk egy olyan feldolgozással, amely 1919. kommunistáit azonosnak veszi az 1945-ös Magyar Kommunista Párttal, vagy a XIX. század második felének magyar munkásosztályát a felszabadulás utáni munkásosztállyal.

Mindebből az következik, hogy a történeti elmélettel, vagyis a történelmi materializmussal, és a dialektikus materializmussal, egyáltalában a marxizmus-leninizmus klasszikusaival az eddigénél sokkal behatóbban kell foglalkoznunk, úgy, amint ezt a Szovjetunióban teszik. Ellenkező esetben az a veszedelem fenyeget, hogy félrecsúszunk a vulgarizáló és sematikus vagy a dogmatikus történetírás útjára, vagy lecsúszunk a leíró történetírás színvonalára, amely a történet eseményeit nem képes elméletileg általánosítani.

Mint minden tudomány, úgy a történettudomány fejlődésének is egyik legfontosabb hajtóereje a kritika és önkritika. Ezekkel sem állunk a legjobban. Nem mondható, hogy a kritikai szellem körünkben különösebben fejlett volna. A vita túl kevés. A híralatot gyakran bizonyos elnéző vonás jellemzi, az önkritika pedig nem egyszer túlzásba megy át. Mindkettőnél szerepet játszik az elméleti bizonytalanság, mely a támadástól és védekezéstől egyformán visszatart és lesüllyeszti vitáink eszmei színvonalát.

Azonban a felsorolt hiányosságok nagyrészt marxista-leninista történettudományunk fiatalságából erednek. Kiküszöbölésük idő kérdése és minden erőt arra kell fordítanunk, hogy ezt az időt megrövidítsük. Ennek legfontosabb eszköze az, hogy kapcsolatainkat a Szovjetunió élenjáró történettudományával az eddiginél jóval szorosabbra fűzzük és közvetlenné tegyük. Át kell vennünk tervszerűen a szovjet tudományos módszereket, el kell sajátítanunk a szovjet tudomány eredményeit, a szovjet tudomány és Sztálin elvtárs tanításainak segítségével emelni kell elméleti színvonalunkat. Ha ezeknek a követelményeknek eleget teszünk, hiányosságainkat is ki fogjuk javítani, és méltóan fogjuk megoldani azt a nagy feladatot, amelyet a dolgozó magyar nép, a magyar munkásosztály és Pártunk reánk bízott.

HOZZÁSZÓLTAK:

Eckhart Ferenc egyetemi tanár,
Réti László, a Munkásmozgalmi Intézet igazgatója,
Tilkovszky Lóránd aspiráns.